

КОНЦЕПТУАЛІЗМ (від лат. *conceptus* — думка, уявлення) — літературно-художній напрям, що склався в середині 1960-х років у США та Європі, позначив перехід від модернізму і неоавангарду до постмодернізму, глибоко вплинув на подальший мистецький розвиток. Ін. назва — концептуал. мистецтво. Авторство цього терміна приписують філософу та музиканту Г. Флінту (вжив 1961 в есе) і художнику С. Левіту. К. виник як опозиція поп-арту, зосередженому на предмет. світі, та неоекспресіонізму як виразу емоц.-інтуїтив. худож. імпульсів. На тлі заг. комерціалізації мистецтва, що особливо посилилася від 2-ї пол. 20 ст., коли на його продукування почали активно впливати немист. фактори (реклама, менеджмент), К. наголошував на мистецтві як особливій сфері твор. інтелектуал. діяльності, що оперує певними прийомами, цілями та закономірностями, апелюючи не до емоц. сприйняття, а до інтелектуал. осмислення. Творчість художника розглядали у співвідношенні із внутр.-мист. і позамист. світами, де головною є ідея, концепція твору, а не його формал.-пластичне втілення. Із К. пов'язане розширення кордонів мистецтва, програмна увага до принципів його сприйняття, інтерпретації та функціонування. К. зняв проблему якості худож. форми, «естетичності» як однієї з його складових, що переноситься до сфери «худож. ремесла». Домінуючим у мистецтві та творчості вважають позицію автора, запропоновану ним концепцію, ідею. К. вплинув на заг. розвиток мистецтвознавства, зокрема версії історії мистецтва, яку розглядають перш за все як історію худож. ідей, а не творів, форм і стилів. К. перетлумачив самі виміри «худож. твору» та «мистецтва», які зближуються з мист. діяльністю, містять автор. наміри, процесуал. практики, художні жести, ідейні програми тощо. Полемізуючи з традиц. мист. формами, концептуал. мистецтво використовує найрізноманітніші засоби, здатні розкрити ідею художника, — фотографії, письмові тексти, масову друк. продукцію, різноманітні схеми та графіки, звук, відеоматеріали, пром. вироби, природні об'єкти. Зміст мистецтва розгортається між інтелектуал. творчістю митця та дослідж. природи, особливостей, функціонування, сприйняття, мови мистецтва. К. поєднав методи філософії, лінгвістики, естетики, математики, теорії мистецтва; актуалізував проблему контексту, у якому виник та існує худож. твір, і мистецтво загалом, вплив на нього немист. факторів (сусп. історії, політики, психології, економіки). Значне місце в ньому належить документації: зафіксованим у той чи ін. спосіб худож. акціям та виступам (фото, відео, тексти), автор. і глядач. інтерпретаціям. Завдяки заг. аналітичності та теоретизуванню К. варто назвати

«мистецтвом про мистецтво». Витоки К. простежуються у **дадаїзмі** — худож. напрямі серед. 1910-20-х рр., що наголошував на кризі традиц. твору мистецтва, вичерпаності проблем його морфології та актуальності функціонування; порушив питання дослідж. засобів, завдяки яким мистецтво набувало культурно-сусп. значення й статусу; розглядав перехід від «явища» до концепції, позначені М. Дюшаном.

Серед теоретиків К. — С. Левіт, Дж. Кошут, А. Капроу, Б. Ноуман. Одним із перших творів вважається «Стертий малюнок Де Кунінґа» Р. Раушенберґа (1953). В одному з гол. програмно-теор. текстів — есе «Art after philosophy» («Мистецтво після філософії» // «Studio international», 1969, vol. 178, № 11) Дж. Кошута проголошено засадничі тези про докорінне переосмислення того, яким чином функціонує твір мистецтва або сама культура; мистецтво — сила ідеї, а не матеріалу; все мистецтво (після М. Дюшана) концептуальне за своєю природою, тому що воно існує лише як ідея. Класич. зразком К. стала його композиція «Один і три стільці» (1965). Від серед. 1950 — на поч. 60-х рр. відбулися важливі для становлення худож. напрямку акції І. Кляйна, Р. Раушенберґа, П. Манцоні, Х. Явашева та ін. Першу виставку «Концептуал. мистецтво і концептуал. художники» проведено 1970 у Нью-Йорку.

К. проявив себе у широкому діапазоні худож. висловлювань, увібравши різноманітні акційні форми мистецтва (перформанси, гепенінги та ін.), боді-арт, ленд-арт, арте повера (бідне мистецтво), відео-арт, літрізм, культурне мистецтво, в якому як матеріал використовують твори різних епох, концептуал. складова визначає особливості мінімалізму. К. проявився у діяльності європ. руху «Флюксус», аргентин. «Групі Розаріо», англ. «Мистецтво і дискурс» та ін. Гол. художники — Р. Раушенберґ, І. Кляйн, С. Браун, Т. Еткінсон, Я. Діббенс, Х. Явашев, П. Манцоні, Йоко Оно, Дж. Латхам, Р. Баррі, Д. Хюблер, Г. Хааке, Ф. Форест, Й. Бойс, Л. Вайнер, Р. Лонґ, Крісто; скульптори — С. Левіт, Р. Смітсон, Р. Серра; художники-теоретики — Дж. Кошут, Дж. Бальдессарі; акціоністи — В. Аккончі, Б. Наумен; відеохудожник Нам Джун Пайк.

1960 склалося поняття «концептуал. дизайн», яке визначило методи систем. проектування середовища, що виходило за межі традиц. тех. естетики та гармонізації форм пром. виробів. Сучасні комп'ютерні технології віртуал. реальності можна розглядати як нову форму концептуал. мистецтва.

К. набув обширів глобал. міжнар. явища. У його формуванні брали участь різні локал. нац. школи, що часто формувалися паралельно у США та Європі; заг. концептуаліст. спрямованість поєднувалася в них із

регіон. проблематикою, яка надавала цим проявам особливості, неповторності. Зокрема в СРСР К. виник в умовах неофіц. мистецтва — андеграунду. На противагу західному, який перебував в опозиції до «суспільства споживання» та «масової культури», вітчизн. К. склався у полеміці з пануючою рад. культурою і мистецтвом *соцреалізму*, спричинений розумінням їхньої штучності та відірваності від дійсності, індивідуал. ідеол. і духовно-худож. спротивом, що позначилося на суто зовн.-формал. прикметах — певній камерності, мовній «розмитості». Відмінними були й самі інтенції, де зацікавлення визначали не стільки заг.-теор. проблеми мистецтва, а перш за все аналіз своєрідності рад. суспільно-культур. контексту, особливості його змістів та значень, парадоксальність побут., ідеол. і культур. просторів. Спільною залишалася критика мистецтва, яка у вітчизн. версії залучала досвід рос. та укр. авангарду поч. 20 ст.

Найбільш знач. явищем, що отримало світ. визнання, став моск. К., який сформувався у 1970-і рр. (у складі були й митці з України). Термін з'явився у статті одного з його провід. дослідників — Б. Гройса («Московский романтический концептуализм» // «А-Я», Париж, 1979, № 1). Його гол. представниками стали **І. Кабаков**, А. Монастирський і група «Колективні дії», Е. Булатов, Д. Пригов, В. Пивоваров, В. Захаров, М. Алексєєв, І. Нахова, Л. Рубінштейн, В. Комар та О. Меламід (заснували 1972 напрям «соц-арт»), група «Гніздо» (Г. Донської, М. Рощаль, В. Скерсис), Н. Абалакова, А. Жигалов, І. Чуйков, Ю. Альберт, А. Філіпов, Р. та В. Герловіні, група «Мед. герменевтика» (С. Ануфрієв, П. Пепперштейн, Ю. Лейдерман).

Одним із перших вітчизн. концептуалістів став харків. художник В. Бахчанян (переїхав до Москви, згодом — до США). Учень **В. Єрмилова** та **Б. Косарева**, він від кін. 1950-х рр. звернувся до концептуал. практик (колажі, автор. тексти, малюнки), певною мірою інтерпретуючи в них досвід укр. авангарду 1920-х рр. (зокрема В. Єрмилова, *М. Семенка*), де парадоксальність зростала на принципі мовної гри. В Україні К. не став визначеним та окресленим напрямом, інтерес до нього пунктирно простежується у творчості художників від 2-ї пол. 20 ст. до сучасності.

Концептуал. практики використовували харків. фотохудожник Б. Михайлов, київ. художники **Ф. Тетянич**, **А. Степаненко**. Концептуаліст. середовище склалося наприкінці 1970-х — на поч. 80-х рр. в Одесі (Л. Войцехов, С. Ануфрієв, Ю. Лейдерман, І. Чацкін, О. Музиченко, Д. Нужин, А. Петреллі, С. Мартинчик, І. Стьопін, Л. Скрипкіна, В. Сальников, Л. Резун, О. Петренко та ін.); його заг. спрямування через акції, перформанси, малюнки, автор. книжки, об'єкти та ін. зосереджено на іроніч. «дослідж.» парадоксальності рад. культури з її розбіжністю між декларов. ідеями та реальністю. У поєднанні із засвоєнням ідей *постмодернізму* досвід К. присутній у творчості художників

«нової хвилі» (2-а пол. 1980 — серед. 90-х рр.; В. Раєвський, І. Копистинський, А. Савадов, **В. Бажай**, О. Тістол, В. Реунов, М. Маценко, В. Старух, **В. Кауфман**, В. Цаголов, А. Ганкевич, О. Мігас, І. Гусєв та ін.). Послідовно в його руслі працювали група львів. митців «Фонд З. Мазоха» (1990-і рр.), І. Дюрич та *І. Подольчак*.

У сучас. укр. мистецтві поряд із митцями, які програмно продовжують концептуал. практики (**А. Кахідзе**), інтерес до акцій, перформансів, гепенінгів, мистецтва об'єкта та ін. його видів присутній у творчості широкого кола авторів (*Р. Мінін*, С. Попов, В. Кузнецов та ін.; групи «Р.Е.П.», «SOSка»).

Рекомендована література

1. N. Meyer. Conceptual art. New York, 1973;
2. Модернизм. Анализ и критика основных направлений. Москва, 1987;
3. Лейдерман Ю. Полагание трактатов, положение шлюзов («Научно-популярное искусство» М. Скрипкиной и О. Петренко) // Искусство. 1989. № 10;
4. Раппопорт А. Г. Концепции и реальность // Сов. искусствознание'27. Москва, 1991;
5. Другое искусство. Москва 1956-1976. К хронике художественной жизни. Т. 1- 11. Москва, 1991;
6. Голдберг Р. Перформанс. Золотой век // Декор. искусство. 1991. № 5;
7. Турчин В. С. По лабиринтам авангарда. Москва, 1993;
8. Гройс Б. Утопия и обмен. Москва, 1993;
9. Бобринская Е. А. Концептуализм. Москва, 1994;
10. Инспекция «Медицинская герменевтика» (С. Ануфриев, Ю. Лейдерман, П. Пепперштейн). Идеотехника и рекреация. Москва, 1994;
11. Кабаков И. О «тотальной» инсталляции. Мюнхен, 1995;
12. Тупицин В. «Другое искусство». Беседы с художниками, критиками, философами. 1980-1995. Москва, 1997;
13. Тараненко А. «Фонд Мазоха»: былое и думы // Art line. 1997. № 9;
14. Коллективные действия. Поездки за город. Москва, 1998;
15. Словарь терминов московской концептуальной школы. Москва, 1999;
16. Деготь Е. Русское искусство XX века. Москва, 2002;
17. Московский концептуализм. Москва, 2005;
18. Вишеславський Г. Сучасне візуальне мистецтво України періоду постмодернізму // Нариси з історії образотвор. мистецтва України XX ст.: У 2 кн. Кн. 2. К., 2006;
19. Скляренко Г. Я. Твори Алевтини Кахідзе: окрема історія, розказана про кожного // ОМ. 2008. № 1;
20. Її ж. Мистецтво Анатолія Степаненка: між метеликом

- та песиголовцем // Faine Art. 2008. № 2;
21. Її ж. Художник Федір Тетянич: між небом і землею // Там само. № 4;
22. Пыркина Д. Идеологический концептуализм. Концептуальное искусство испано-американского мира // Худож. журн. Москва, 2008. № 70;
23. Скляренко Г. «Пунктир концептуалізму»: До картини українського мистецтва другої половини ХХ сторіччя // Сучасне мистецтво: Наук. зб. К., 2010. Вип. 7;
24. Її ж. Харківський художник Вагрич Бахчанян: початок вітчизняного концептуалізму // Faine Art. 2010. № 3;
25. Її ж. «У котлах, що холонули». Про одеський концептуалізм 1980-х – початку 1990-х років // Там само. 2011. № 2(14).
- Г. Я. Скляренко

Бібліографічний опис:

Концептуалізм / Г. Я. Скляренко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-3255>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).